

UDK: 339.923:061.1EU(091)
Biblid 0543-3657, 66 (2015)
God. LXVI, br. 1157, str. 60–72
Pregledni članak
Primljen: 04.02.2015.

Dr Duško LOPANDIĆ¹

Istorijski koreni evropske integracije

*„Koreni Evropske zajednice su sada jaki i oni sežu duboko u tlo Evrope“
(Žan Mone, Memoari)*

SAŽETAK

Za razliku od svih prethodnih pokušaja ujedinjenja Evrope, koji su nastali mačem ili zamišljeni perom, Evropsku zajednicu su zamislili političari a u suštini stvorili trgovci, bankari i pravnici. Evropske imperije – Rim, Franačko carstvo, Napoleonovo carstvo – bile su proizvod ratničkog duha, zasnovane na volji ratujućeg borca.

S druge strane, najuspešnija evropska integracija nakon Rimljana i Franaka, zasnovana je na onome u šta veruju trgovci – na ideji razvoja slobodnog tržišta, na dokumentu, trgovačkom ugovoru, kreditnom pismu, slobodama poslovanja, na garanciji i poslovnoj reči iza kojih stoji nevidljiva ruka pravde.

Ideje evropskog ujedinjenja intenzivno se razvijaju na početku XX veka, kroz Brijanov projekat o Evropskoj federalnoj uniji, Spinelijev *Manifest za slobodnu i ujedinjenu Evropu*, *Federalnu uniju evropskih naroda*, Čerčilovu ideju o stvaranju *Sjedinjenih evropskih država*.

Konkretan rezultat i formiranje Evropske ekonomske zajednice (kasnije Evropske unije) nastaje nakon II svetskog rata kao posledica delovanja četiri faktora: dramatičnog ratnog razaranja evropskih zemalja, napora Francuske i Nemačke da pronadju posleratni *modus vivendi*, delovanja predratnih ideoloških pokreta za evropsku integraciju i pojava američke hladnoratovske politike.

Ključne reči: Evropa, Evropska zajednica, slobodno tržište, evropska integracija, Evropska unija.

¹ Dr Duško Lopandić, Ambasador, Ministarstvo spoljnih poslova. U tekstu se iznose isključivo lični stavovi autora.

Uvod: Van Ajk i najava društva koje će doći

Godine 1434. gradski slikar i već za života čuveni Flamanac Jan Van Ajk naslikao je u Brižu jednu od svojih najupečatljivijih slika: *Portret Arnolfinijevih*, poznat i kao *Venčanje Arnolfinijevih*. Supružnici se nalaze u sobi, stoje ispred okruglog ogledala i visećeg svećnjaka u kom gori samo jedna sveća. Odeveni su otmeno u bogate, krznom obrubljene odore. Jedan psić stoji ispred para, dok se sa strane, u uglu, vide drvene nanule. Muškarac je podigao desnu ruku možda u znak pozdrava ili blagoslova, dok levom rukom drži nežno za ruku suprugu, koja neodređeno posmatra u njegovom pravcu. Stomak joj je isturen, ruka položena na stomak, što bi moglo da znači da je u drugom stanju. Prizor je svečan, dvoje supružnika je naslikano kao da su prinčevski par. U stvarnosti, Đovani Arnolfini bio je italijanski trgovac tkaninama, dok je njegova supruga Đovana bila kći bogatog bankara. Slika se može smatrati, „manifestom građanskog slikarstva u XV veku par ekselans²“. Ovo dvoje samosvesnih i samouverenih ljudi nagoveštavaju buduće društvo koje dolazi.

U to doba „severne renesanse“, kada najveći umetnici više ne prave samo slike Bogorodice i plemstva, nego i bogatih građana, Briž je jedan od privredno i trgovinski najdinamičnijih gradova Evrope. Flandrija trguje na sve četiri strane sveta tekstilom, zanatlijskim predmetima, umetninama i nakitom, začинима. Prostor „Lotarevog kraljevstva“ – stara „Lotaringija“ – ravnica uz more prekrivena gradovima koja je delila Francusku od Nemačkog carstva, zemlje oko kojih su se borili Francuzi, Englezi, Španci, Austrijanci, Prusi i drugi „i danas je glavna urbana kičma zapadne Evrope“.³

Pet vekova nakon Vana Ajka i Arnolfinijevih, na istom prostoru gde je rođeno jedno od prvih građanskih društava Evrope, u kolevci ranog kapitalizma, zemlji trgovaca i bankara – grad Brisel, ne tako daleko od Briža, postao je prestonica merkantilne evropske zajednice. Zajednica se rodila i razvila pod različitim nazivima: Evropska zajednica za uglj i čelik, Evropska ekonomska zajednica, Evropska unija...

Za razliku od svih prethodnih pokušaja ujedinjenja Evrope, koji su nastali mačem ili zamišljeni perom, Evropsku zajednicu su zamislili političari a u suštini stvorili trgovci, bankari i pravnici – potomci supružnika Arnolfini i njima sličnih. Evropske imperije – Rim, Franačko carstvo, Napoleonovo carstvo – bile su proizvod ratničkog duha, zasnovane na volji ratujućeg borca – suverena – vojskovođe, na zakletvi koja je davana gospodaru, na čvrstini vere. S druge strane, najuspešnija evropska integracija nakon Rimljana i Franaka, zasnovana je na onome u šta veruju trgovci – od supružnika Arnolfini do inspiratora prve Evropske zajednice Žana Monea – na ideji razvoja slobodnog tržišta, na dokumentu, na trgovačkom ugovoru, na kreditnom pismu, na dogovorenim pravilima koja ne zavise od čudi

² Simone Ferari, *Van Ajk, Geniji umetnosti*, Knjiga komerc, Beograd, 2012, str. 92.

³ H. Mandras, *L'Europe des Européens*, Gallimard, folio, Paris 1997, str. 39.

pojedinka, na slobodama poslovanja, na garanciji i poslovnoj reči, iza kojih stoji nevidljiva ruka pravde.

Nije slučajno da je pisac „Šumanove deklaracije“ iz 1950. godine i jedan od „očeva Evrope“ Žan Mone, bio rođen u porodici proizvođača konjaka i otpočeo karijeru u poslovnom svetu prodajući po svim kontinentima to cenjeno, od vina proizvedeno, piće.⁴

U svom eseju „Evropa Evropljana“⁵ sociolog Anri Mandras, u okviru četiri glavne karakteristike civilizacije zapadne Evrope – uz pojam individualnosti i privatnosti, ideju nacije, načelo demokratskog sistema – navodi građansko društvo i kapitalizam koji se razvio od XV-XVI veka iz zajednica slobodnih gradova Baltičkog i severnog mora i Mediterana.

Princ žudi da zadobije moć, slavu i čast, trgovac se trudi da postigne poverenje, da proširi veze, da osigura prodaju. Princ gleda da proširi svoje granice, trgovac pita koliko mu je tržište, granica ga ne zanima – osim kako da je pređe.

Predlozi o evropskoj integraciji pre II svetskog rata

Možemo se zapitati zbog čega pojedine ideje i inicijative, sličnog ili identičnog karaktera, u jednom istorijskom periodu uspevaju a u drugom ne? Ideja evropskog ujedinjenja nije se pojavila tek posle Drugog svetskog rata već je naširoko bila prisutna i ranije, iako bez konkretnog rezultata.

Period između dva svetska rata bio je, može se reći čak posebno kreativan i maštovit kada se radilo o pokretanju raznih, ponekad neobičnih ili potpuno idealističnih predloga o organizovanju jedinstvene Evrope i o obezbeđivanju „večnog mira“ između prethodno zaraćenih strana, odnosno između Nemačke i Francuske. Neki od tih predloga podnošeni su u okviru ili izvan *Društva naroda*. Kelog-Brijanov pakt (1929), kome je pored SAD-a i Francuske uz druge zemlje pristupila i Nemačka, prvi put je u međunarodnim odnosima proklamovao načelo odustajanja rata kao instrumenta spoljne politike.⁶

Predlog o *Evropskoj federalnoj uniji* podnesen je u zvaničnoj formi (memorandum) 1. maja 1930. godine u ime Francuske i upućen na adrese 26 evropskih članica Društva naroda. On je sadržao vrlo detaljnu razradu organizacije, načina rada i ciljeve te prve imaginarne „Evropske unije“ koja je ostala samo na nivou projekta. „Evropska unija“ koju je predložio francuski ministar inostranih poslova Aristid Brijan u načelu je trebalo da bude regionalna organizacija, neka vrsta agencije u sistemu Društva naroda pod čijim nadzorom

⁴ J. Monnet, *Mémoires*, Fayard, Paris, 1976, v. posebno str. 37-59 i 137-163.

⁵ H. Mandras, *Ibid.*, str. 13.

⁶ O međuratnom periodu, između ostalog v. H. Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994, 911, posebno poglavlja 10-11, str. 266-322.

bi funkcionisala.⁷ Sve države članice činile bi „evropsku konferenciju“. Operativni organi „Unije“ bili bi „stalni politički komitet“ i „stalni sekretarijat“. Predlog nije sadržao posebne detalje oko nadležnosti Evropske unije, ostavljajući to pitanje kasnijim pregovorima i odlukama država koje bi postale članice organizacije. Ipak, u memorandumu se pominje formiranje zajedničkog tržišta, približavanje evropskih privreda, monetarna saradnja, koordinacija javnih radova, saradnja između železnica, rečni transport, zajednička uprava pošte, telegrafa i telefona, usklađivanje socijalnog zakonodavstva i slično.

Brijanov predlog je primljen, može se reći, sa „diplomatskom učtivošću“ od strane najvažnijih evropskih država, uključujući i Nemačku, što znači da nije odmah javno odbačen. Po starom principu da je najbolji način da se jedan predlog diplomatski „pokopa“ tako što će se formirati posebna „komisija za proučavanje“ tog pitanja, Društvo naroda je u septembru 1930. godine osnovalo komisiju za razmatranje daljih načina za saradnju u Evropi koja nije imala nikakav rezultat.⁸

Ideje o evropskom ujedinjenju u toku II svetskog rata

Još u toku Drugog svetskog rata otpočele su diskusije na strani saveznika i boraca protiv Hitlerovog „Novog poretka“ o tome kako bi trebalo da izgleda Evropa nakon što se rat završi. Jedan od razloga neuspeha Versajskog poretka objašnjen je činjenicom da političko usitnjavanje odnosno nastanak brojnih malih suverenih država (nakon I svetskog rata nastalo je 12 novih država u Evropi) nije sprečio Nemačku u njenom obnovljenom nasrtaju da ostvari dominaciju na kontinentu. Jedan od mogućih odgovora na to bilo bi ukрупnjavanje političkih zajednica u formi udruživanja dve ili više suverenih država u razne oblike konfederacije. Predlozi u ovom smislu davani su u SAD-u još tokom 1940. godine.⁹

U Londonu, pojedine izbegličke vlade su tokom II svetskog rata sklapale ugovore o udruživanju zemalja. Tako su vlade Poljske i Čehoslovačke u Londonu dogovorile stvaranje „Centralnoevropskog saveza“. Vlade Kraljevine Jugoslavije i Grčke su u februaru 1942. godine sklopile ugovor o stvaranju „Balkanske unije“. ¹⁰ Ovi pokušaji nisu imali veći uspeh, za razliku

⁷ B. R. Blase, *Aristide Birand et le projet de l'Union fédérale européenne*, <http://www.taurillon.org/>.

⁸ M. Vanku, „Neuspeh ostvarenja plana o evropskoj federalnoj uniji Aristida Brijana“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 1998, br. 57, 175-184. V. takodje E. De Reau, *L'idée d'Europe au XX siècle*, Ed. Complexe, Bruxelles, 1994, 371, posebno str. 97 i dr.

⁹ M. Mazover na primer, navodi da je državni podsekretar SAD-a Vels u proleće 1940. godine sugerisao formiranje četiri federacije malih država u Skandinaviji, Podunavlju, na Balkanu i na Iberijskom poluostrvu, v. Mark Mazower, *Hitler's Empire, Nazi rule in occupied Europe*, Penguin books, London, 2008.

¹⁰ O Balkanskoj uniji zaključenoj između izbegličkih vlada Grčke i Jugoslavije 15. januara 1942. G. V. D. Lopandić, *Regionalne inicijative i multilateralne saradnje na Balkanu*, Evropski pokret, Beograd 2011, str. 49-51.

od stvaranja zajednice zemalja „Beneluksa“ (Holandija, Belgija, Luksemburg) koja je dogovorena 1944. godine¹¹ i koja traje još i danas. Čerčil je 1943. godine obnovio ideju o stvaranju Podunavske zajednice država u koju bi pored podunavskih država bile uključene i pojedine nemačke oblasti (poput Bavarske i Baden-Virtenberga). Međutim, ove predloge Staljin nije prihvatio smatrajući ih pokušajem da se nakon rata ograniči sovjetski uticaj u centralnoj i istočnoj Evropi.

Za vladama nisu zaostajale političke grupe u pokretima otpora, posebno u Italiji, Francuskoj i Holandiji koje su vrlo rano, još tokom rata, otpočele sa razmatranjem raznih, ponekad i vrlo obuhvatnih i detaljnih političkih projekata kao načina da se prevaziđe zlo nacionalizma. Kako kaže V. Šmale, ti planovi su bili puni idealizma i spremnosti za odricanje od nacionalnih političkih interesa. Obuhvatali su sve zamislive oblasti političke, privredne, socijalne i kulturne integracije.¹²

Altijero Spineli, nekadašnji italijanski komunista koji je kasnije postao i evropski komesar i član evropskog parlamenta, napisao je 1941. godine u Musolinijevom zatvoru „Manifest za slobodnu i ujedinjenu Evropu“ (poznat i kao Manifest iz Ventotenea¹³) u kome je pozvao na stvaranje Evropske federacije nakon završetka rata. Pod njegovim uticajem, predstavnici devet organizacija pokreta otpora sastali su se 1944. godine u Ženevi gde su usvojili načela za „Federalnu uniju evropskih naroda“. Federacija je trebalo da se zasniva na deklaracijama o ljudskim i manjinskim pravima, da ima saveznu vladu i da raspolaže sa oružanim snagama. Francuski federalisti su 1945. godine organizovali u Parizu konferenciju evropskih federalista na kojoj su ukazali sledeće: „Ako evropski narodi žele da spasu svoju zajedničku demokratsku civilizaciju, moraju se objediniti u Federaciju“¹⁴.

Ova, kao i druge brojne inicijative za evropsko ujedinjenje nakon rata, čime bi se definitivno okrenula leđa razarajućem nacionalizmu, predstavljale su osnov za posleratno okupljanje zagovornika panevropske integracije.

Osnovni podsticaji nastanku evropske integracije nakon II svetskog rata

Nekadašnja Evropska zajednica (Evropska zajednica za ugalj i čelik, Evropska ekonomska zajednica, Euratom), danas Evropska unija, nastala je

¹¹ Ugovor o stvaranju carinske unije zemalja Beneluksa potpisan je 5.9.1944. godine između vlada Belgije, Holandije i Luksemburga, a stupio je na snagu 1948. godine. Obnovljen je 1958. godine.

¹² V. Šmale, *Istorija evropske ideje*, Clio, Beograd, 2003, str. 138.

¹³ http://www.altierospinelli.org/manifesto/en/manifesto1944en_en.html. V. takođe M. Mazower, *Governing the World, The History of an Idea*, Penguin Books, London 2013, str. 406.

¹⁴ V. Šmale, *op.cit.*, str. 143.

u zapadnoj Evropi u specifičnom momentu nakon II svetskog rata kao rezultat i kombinacija četiri vrste uticaja:

- Kao praktična potreba da se pronađe trajnije rešenje za jedan vek nestabilnih odnosa između Francuske i Nemačke,¹⁵
- posle najveće kontinentalne katastrofe i dramatičnog razaranja Evrope u svetskom ratu, što je u potpunosti diskreditovalo predratne nacionalne politike evropskih država,¹⁶
- kao nastavak međuratnih ideja i napora da se osigura „večni mir“ među nacijama putem stvaranja neke vrste evropske (kon)federacije,
- u uslovima Hladnog rata, nastanka gvozdene zavesе, kao američki podsticaj da se ojača stabilnosti i odbrambena moć Zapada putem bližeg povezivanja zapadnoevropskih zemalja.¹⁷

Haški kongres i nastanak Evropskog pokreta i „Saveta Evrope“

Kongres u Hagu održan je tri godine nakon završetka Drugog svetskog rata od 7. do 10. maja 1948. godine. Okupio je skoro osam stotina ministara, državnih funkcionera, političara, filozofa, kulturnih radnika, novinara, predstavnika crkvenih organizacija i drugih zastupnika evropske ideje iz velikog broja evropskih država. Među njima, pored proslavljenog ratnog pobednika Čerčila, bila su i tri bivša francuska premijera (Rejno, Daladije, Ramadije) i neki budući francuski predsednici (F. Miteran), budući kancelar SRN K. Adenauer, španski mislilac i političar de Madriaga, Italijan Altijero Spineli i mnoga druga poznata imena. Među učesnicima bilo je ukupno dvanaest bivših predsednika vlada i dvadesetak aktivnih ministara.¹⁸ U okviru sekcije istočnoevropskih zemalja, gde su uglavnom bili uključeni

¹⁵ O francusko-nemačkim odnosima v. Ž.A.Sutu, *Neizvestan savez, Istorija Evropske zajednice*, Clio, Beograd, 2001, 419 str.

¹⁶ O uticaju rata na razvoj ideje o evropskoj integraciji v. S. Kahn, *Histoire de la construction de l'Europe depuis 1945*, PUF, Paris, 2011, str. 21-31. V. takođe N. Davis, *Europe, A History*, Pimlico, Random House, London 1996, str. 998 i dr.

¹⁷ Da dodamo da je podrška nastanku Evropske zajednice dolazila i iz drugih krugova – treba podsetiti na teorije o Zajednici kao proizvodu „katoličke zavere“ (zasnovano na bliskosti Adenauera, Šumana i Di Gasperija sa katoličkom crkvom) ili na uticaj raznih polujavnih ili tajnih organizacija, poput Bilderberg kluba i sl. S tim u vezi smatramo da se ponekad precenjuje uticaj pojedinih ljudi iz krugova „tamnih koridora moći“ na nastanak a posebno na razvoj evropske integracije, poput J. Ratingera, sekretara Bilderberg kluba i sličnih, v. M. Đurković, *Tamni koridori moći*, Ukronija, Beograd 2013, str. 14-15.

¹⁸ Za istorijat evropske ideje i kongres u Hagu v. D. Sidjanski, *L'avenir fédéraliste de l'Europe, La Communauté européenne, des origines au Traité de Maastricht*, PUF, Paris 1992, posebno str. 27-39. M.T. Bitsch, *Histoire de la construction européenne de 1945 a nos jours*, Ed. Complexe, Bruxelles, 1996, str. 45-61.

građanski političari, izbeglice sa komunističkog istoka, sedelo je i nekoliko srpskih političara.¹⁹

Kongres je organizovan na podsticaj „Ujedinjenog evropskog pokreta“, britanskog udruženja koje je vodio Čerčilov zet Dankan Sendiz. U njegovoj pripremi učestvovao je ceo niz raznih organizacija federalističkog tipa, od Italije (*Evropski federalistički pokret*), preko Švajcarske (*Evropa-Union*), Francuske (Francuski komitet za federalnu Evropu) do Holandije (*Evropa akcija*) i drugi.

Od kraja Drugog svetskog rata Vinston Čerčil se posvetio promociji evropske ideje. U Cirihi 1946. godine stari britanski vođa pozvao je na stvaranje „neke vrste Sjedinjenih evropskih država“, koja bi činila „evropsku porodicu“ i koja bi bila zasnovana na pravdi, bezbednosti i slobodi, kao i na partnerstvu Francuske i nove Nemačke. Ipak, Čerčil nije video Veliku Britaniju kao članicu evropske unije. Taj stari konzervativac smatrao je da Britanija sa svojim imperijalnim Komonveltom, kao i SAD i SSSR, treba da budu uz buduću Evropsku uniju stubovi novog poretka (četiri stuba svetskog poretka) u nastajanju. Na kongresu u Hagu 1948. godine Čerčil je u svom neponovljivom stilu izjavio: „Ukoliko želimo da ponovo iz ruina izgradimo Evropu koja bi opet zablistala nad svetom, mi pre svega treba da osvojimo sami sebe... Ujedinjena Evropa je jedini način da se reši dvostruki problem (Francuske i Nemačke) i koji se može primeniti bez odlaganja...“

Kongres u Hagu su karakterisale polemike između evropskih „federalista“ koji su se zalagali za federaciju-odmah i „unionista“ koji su načelo saradnje između suverenih država i koje su uglavnom predvodili Britanci.²⁰ Dva glavna rezultata kongresa bili su stvaranje *Evropskog pokreta* kao širokog društvenog pokreta i nastanak „*Saveta Evrope*“, prve evropske organizacije koja je predstavljala konkretnu realizaciju ideje o saradnji i udruživanju evropskih država. Počasno predsedništvo Evropskog pokreta činili su političari različitih profila, poput Čerčila, Kudenov-Kalergija, De Gasperija, Spaka, Adenauera i Roberta Šumana.

Evropska integracija i Hladni rat

Razvoj zapadnoevropske integracije nakon II svetskog rata ne može se u potpunosti razumeti niti objasniti ako se ne uzme u obzir geopolitička situacija toga vremena, odnosno početak „Hladnog rata“, ideološka i vojna podela Evrope na zapad i istok („gvozdena zavesa“) kao i ključni uticaj koji su na međunarodne odnose, posebno na one u Evropi, imale Sjedinjene

¹⁹ Haškom kongresu prisustvovali su Milan Gavrilović, vođa Zemljoradničke stranke i Živko Topalović, rukovodilac male Socijaldemokratske stranke, uglavnom poznat po saradnji u pokretu Draže Mihailovića. V. R. Milikić, „Šest decenija od Haškog kongresa – velika očekivanja i nepotpuna ostvarenja – jugoslovenski doprinos“, *Međunarodna politika*, vol. 62, br. 1141, str. 61-78.

²⁰ D. Sidjanski, *Ibid.*, str. 36.

Američke Države. Američki podsticaji nakon 1945. godine omogućili su nastanak novih posleratnih veza i međudržavnih struktura u zapadnoj Evropi.²¹

Nije slučajno da su se francuski ministar Robert Šuman i Žan Mone sastali sa američkim državnim sekretarom Dinom Ačesonom samo dan pre objavljivanja znamenite „Šumanove deklaracije“ kojom je najavljeno stvaranje „Evropske zajednice za uglj i čelik“ (9. maj 1950).²² „Evropska konstrukcija je rođena s podrškom SAD-a: sa ujedinjenjem Zapadne Evrope učvršćena je atlanska struktura nasuprot sovjetskoj opasnosti. Za Žana Monea, vrlo bliskog SAD-u, evropska konstrukcija trebalo je da se razvija kao stvorena i u osmozi sa Amerikom“.²³

U relativno kratkom periodu koji koincidira sa nastankom i produbljivanjem „Hladnog rata“ (1947-1952) nastao je u Zapadnoj Evropi jedan broj inicijativa i regionalnih organizacija koje u ovoj ili onoj formi postoje i danas u okvirima nove evropske arhitekture:

– 1947. godine pokrenut je Maršalov plan²⁴ – američki plan ekonomske podrške stabilnosti i obnovi Evrope koji je podrazumevao i međusobnu

²¹ “During the period of postwar reconstruction, especially from 1947 to 1952, the US was not just present at the creation of the European Coal and Steel Community-ECSC...but actively garnered, cajoled and underwrote support in France and Germany for its creation”, in: R.H.Ginsberg, *Demistifying the EU, The enduring logic of regional integration*, Rowman Pub, Plymouth, 2007, str. 5. V. takođe A. Grosser, *Les Occidentaux, Les pays d Europe et les Etats Unis depuis la guerre*, Fayard, Paris, 1982. Posebno poglavlje “L’Europe de Jean Monnet dans la guerre froide”, str. 135-169.

Videti u istom smislu i ocene teoretičara T. Kuljića: „Danas Evropa, koja se ujedinjuje, stvara vlastitu istorijsku sliku iz zajedničkih jezgara nacionalnih prošlosti, a u krajnjoj liniji iz spleta zbivanja koji obuhvata Drugi svetski rat. Ovaj sklop zbivanja ima ulogu osnovnog događaja. Neposustali značaj svetskog rata za evropsko sećanje manje je zagonetan nego što na prvi pogled izgleda. U krajnjoj liniji osnovni podstrek ujedinjenju Evrope je iskustvo kontinentalne katastrofe nacionalizma i rata. Planovi ujedinjenja Evrope nastali su odmah nakon sloma fašizma... ostalo je, dakle, drugo rešenje: što čvršće vezati Nemačku za evropske strukture... U isto vreme SAD i Zapadna Evropa štitili su SR Nemačku od socijalizma. Hladni rat je, dakle, stvorio Evropsku uniju...“, B. Teodor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti, uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, HOLJP, Ogladi br. 3, Beograd, 2002, 508, str. 15-16.

²² Dean Acheson, *Present at the Creation*, WW Northon and Co, New York, 1969, 798 p. str. 382-390. B. takođe, In James Case, *Acheson, Secretary of State who created the American World*, Ed. Samuel and Schuster, New York, 1998, str. 251: „The meeting with Monnet made them more confident, and before flying to London on Tuesday, May 9, Acheson sent an “eyes only” cable to the White House, outlining the plan and urging Truman, on its announcement, to express warm and sympathetic interest. Until then keep everything secret. Truman approved.“ Za Moneov prikaz sastanka v. J. Monnet, *Memoires*, Fayard, Paris, 1976, str. 441. i dalje.

²³ Ph. Moreau Defarges, *Relations internationales, 1. Questions regionales*, 7^e ed, Points, Paris, 2009, crp. 69. Trebalo bi dodati da američka podrška nije bila samo politička i ideološka. Dokumenta specijalnih službi američke vlade pokazuju da su organizacije kao što je bio Evropski pokret i slične bile direktno subvencionisane od strane CIS i drugih specijalnih agencija posredstvom „Američkog komiteta za ujedinjenu Evropu“ (stvoren 1948) čiji je predsednik bio Viljem Donovan, u toku rata šef „Odeljenja za strateške aktivnosti“

koordinaciju između evropskih zemalja – primalaca pomoći. Na toj osnovi nastali su, prvo 1948. *Organizacija za evropsku ekonomsku saradnju*,²⁵ a kasnije (1960) **OECD** (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj). U okviru OECE funkcionisala je tzv. Evropska platna unija koja je predstavljala mehanizam (klirinški sistem) za međusobna plaćanja između država članica.²⁶

- Godine **1949.** (4. april) nešto posle sovjetske blokade (zapadnog) Berlina i puča u Pragu koji su za zapadne zemlje predstavljali potvrdu sovjetskih agresivnih ciljeva, potpisan je *Ugovor o Atlanskom savezu (NATO)*²⁷. Ovim su se po prvi put u istoriji u mirnodopsko vreme SAD angažovale u okviru jednog stranog odbrambenog saveza. „NATO ne predstavlja samo mehanizam za sprovođenje američkih interesa u evropskim stvarima već i osnovnu za politički bitno vojno prisustvo u Evropi“.²⁸
- Neke zapadnoevropske zemlje su prethodno (17. marta **1948**) između sebe zaključile „Briselski ugovor“ o međusobnoj odbrani (Francuska, Velika Britanija i tri zemlje Beneluksa) koji se kasnije transformisao u „**Zapadnoevropsku uniju**“. Ugovor je (kao i u slučaju OECE u oblasti privrede) između ostalog, predstavljao način da se Amerikancima pokaže da su zapadnoevropski saveznici spremni da međusobno sarađuju u oblasti odbrane – što je trebalo sa svoje strane da predstavlja podsticaj za SAD da zadrže svoje trupe u Evropi nakon rata, odnosno da zaključe ugovor o NATO.²⁹

(prethodnica CIA) dok je njegov zamenik bio Alen Dals, šef CIA tokom pedesetih godina XX veka. Član Borda je bio Bedel Smit, inače prvi direktor CIA. SAD su ovim kanalima na primer finasirale Evropski pokret čak u obimu od 54% budžeta ove organizacije za 1958. godinu. B. Članak u *The Telegraph*, 19. Sept. 2000, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/1356047/Euro-federalists-financed-by-US-spy-chiefs.html>.

²⁴ Zvanično nazvan „Program za evropsku obnovu“. Iznosio je 12,5 milijardi dolara u formi zajmova i bespovratne pomoći „To je bio najveći transfer finansijske pomoći u istoriji iz jednog regiona sveta u drugi sve do nemačkog ujedinjenja 1990“, v. R.H.Ginsberg, *Demistifying the EU*, op.cit., p. 45.

²⁵ OECE je u početku imalo 18 članova tj. koliko zemalja je koristilo i pomoć iz Maršalovog plana: Austrija, Belgija, Danska, Francuska, Grčka, Island, Irska, Italija, Luksemburg, Holandija, Norveška, Portugalija, Švedska, Švajcarska, Turska, Velika Britanija, Zapadna Nemačka (koju su u početku predstavljale okupacione vlasti).

²⁶ Evropska platna unija okončana je 1958. g. sa uvođenjem konvertibilnosti nacionalnih valuta u zapadnoj Evropi.

²⁷ Osnivači NATO saveza su pored SAD-a bili: Belgija, Kanada, Holandija, Portugal, Norveška i Velika Britanija. Grčka i Turska pridružile su se 1952. godine, a SRN je uključena 1955. Poslednja zapadnoevropska zemlja koja je uključena u NATO pre njegovog proširenja na istok bila je Španija (1982).

²⁸ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica, 2001, str. 50.

²⁹ U ovom smislu v. T. Judt, *Postwar, A History of Europe since 1945*, Penguin Group Pub, London, 2005, str. 149. ZEU je predstavljala zanimljivu organizaciju koja je tokom svog postojanja više imala ulogu „potencijala“ za angažovanje ili neku vrstu uspavane

Ako su OECE i NATO formirani u prvom redu sa ciljem da se odredi i definiše uloga SAD-a u polseratnoj evropskoj arhitekturi, niz drugih regionalnih organizacija u Evropi nastao je autonomno od SAD-a, odnosno kao način da evropske zemlje urede međusobne odnose u kontekstu evropske integracije (a u prvom redu posleratni položaj Velike Britanije u Evropi, kao i međusobne odnose Francuske i Nemačke):

- 5. maja 1949. godine formiran je **Savet Evrope** sa sedištem u Strasburu,
- Skoro tačno godinu dana kasnije (9. maja 1950. godine) objavljena je Šumanova deklaracija koja je imala dalekosežne efekte po odnose Francuske i Nemačke, kao i po celokupnu evropsku integraciju. Prvi rezultat ove deklaracije bilo je potpisivanje Ugovora iz Pariza kojim je osnovana Evropska zajednica za uglj i čelik (18. april 1951).

Umesto zaključka: evolucija Evropske unije od zajedničkog tržišta do političke i ekonomske unije – nove perspektive

*„Izgradnja Evrope, kao sve mirnodopske revolucije,
podrazumeva vreme“
(Žan Mone, Memoari)*

Ukazali smo da je evropska integracija nastala i razvijala se kao posledica četiri faktora: dramatičnog ratnog razaranja evropskih zemalja, napora Francuske i Nemačke da pronadju posleratni *modus vivendi*, delovanja predratnih ideoloških pokreta za evropsku integraciju kao i pojave američke hladnoratovske politike.

Kao u nekoj laboratoriji, eksperiment nazvan (uslovno) „stvaranje nove evropske arhitekture“ razvijao se delimično spontano i u zavisnosti od političke vitalnosti svake od pojedinih pojedinih regionalnih organizacija koje su nastale nakon II svetskog rata.

Već je istaknuto³⁰ da u retrospektivi ni OECE niti Savet Evrope, bez obzira na mnoge pozitivne osobine i rezultate, nisu bile organizacije koje su predstavljale onaj ključni motor i nosilac evropske integracije. Obe organizacije su zadržale striktno međuvladin karakter, bez primesa nadnacionalnog delovanja, koje je dugo vremena bilo jedna od glavnih karakteristika Evropskih zajednica. Umesto OECE ili saveta Evrope, jedna po domenu delovanja ograničena i marginalna organizacija – Evropska

organizacije, čiji glavni elementi nikada nisu aktivirani. ZEU je definitivno prestala da postoji 30. juna 2011. Njene funkcije i pojedina tela preuzela je Evropska unija, delimično Ugovorom iz Amsterdama, a definitivno Ugovorom iz Lisabona (deo o zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici). V. Z. Horvath, Balint Odor, *The Union after Lisbon, The Treaty reform of the EU*, HVG-ORAC, Budapest, 2010, str. 295-308.

³⁰ Na primer videti Ginsberg, *op. cit.*, str. 40.

zajednica za ugalj i čelik – postala je pravi podstrekač za produbljenu integraciju u Evropi – kako pedesetih godina prošlog veka, tako u promenjenoj formi i kasnije.

Nakon neuspeha „Evropske odbrambene zajednice“ (1954) nosioci evropskih integracija su se usmerili prvenstveno na polje ekonomije. Rimskim ugovorima iz 1957. godine stvorene su Evropska ekonomska zajednica (EEZ) i Evropska zajednica atomske energije (Euratom).

Sve do početka devedesetih godina prošlog veka, proces evropske integracije počivao je na podsticajima dva glavna „motora“: na dinamičnom razvoju trgovine država članica u okviru tzv. „Zajedničkog tržišta“ i, sa druge strane, na odlukama Suda pravde Evropskih zajednica, koji je neočekivano i neplanirano od strane tvoraca EEZ, vrlo često nadomeštavao i proširivao ono što politički predstavnici država članica nisu uspjeli da dogovore. Tokom 60-ih i 70-ih godina prošlog veka EEZ je često nazivana i „zajednicom kojom upravljaju sudije“ imajući u vidu doprinos Suda pravde stvaranju sasvim originalnog pravnog sistema, na granici između međunarodnog i unutrašnjeg ustavnog prava.

Tek sa zaključenjem Ugovora iz Mastrihta (1992) korišćenje naziva *Zajedničko tržište* izlazi iz upotrebe, a nova Evropska unija gradi se na „tri stuba“ saradnje, od kojih su posebno važni oblast ekonomske i monetarne unije, kao i zajednička spoljna i bezbednosna politika. Period 1992-2004 – od stupanja na snagu Ugovora iz Mastrihta do proširenja Evropske unije sa 15 na 25 članica predstavlja ključnu etapu u produbljivanju integracije (monetarna unija, nove politike i nadležnosti Unije, Ugovori iz Amsterdama i iz Nice) kao i u njenom proširenju. Započeta kao zapadnoevropska integracija „Male Evrope“ šesterice, EU tokom prve decenije ovog veka dobija stvarnu panevropsku dimenziju. Međutim, skoro istovremeno sa velikim proširenjem („big bang“) EU zapada u seriju kriza: odbacivanje „Evropskog ustava“ na referendumima u Francuskoj i Holandiji (2004) otvorilo je dugotrajnu institucionalnu i još dužu krizu identiteta EU. „Nesporazumi“ između manje i više proameričkih vlada u EU oko pitanja intervencije u Iraku (2003) ilustrovali su veličinu raskoraka između teorije i prakse u formiranju zajedničke spoljne politike Unije.

Kriza u EU posebno je pogoršana i produbljena ekonomskom krizom (2008) koja je započela kao kriza bakarskog sistema u SAD-u da bi se transformisala u krizu fiskalnih sistema (dužnička kriza) država članica EU i u krizu evrozone, evra i monetarne unije u celini.³¹ Određena stabilizacija EU na ekonomskom i političkom planu postignuta je u periodu 2012-2013. godine.

Tokom poslednjih godina, povećana je perspektiva razvoja EU u više koncentričnih krugova ili u više brzina, pri čemu bi „jezgro“ Unije činile

³¹ D. Lopandić, „Evrokriza i budućnost Evropske unije“, *Međunarodna politika*, br. 1144, oktobar-decembar 2011.

zemlje evrozone. U tom smislu, izgradnja tzv. „bankarske unije“ pojačava razliku u institucionalnom statusu država evrozone, s jedne strane, u odnosu na Veliku Britaniju i zemlje koje za sada ne žele ili nisu u stanju da se uključe u evrozonu. Ipak, Evropska unija i dalje ostavlja utisak „neidentifikovanog političkog objekta“ (izraz Žaka Delora) čija je evolucija u toku, a pravac transformacije i dalje ne sasvim jasan.

Kao ni u životu, tako ni u političkim odnosima ništa nije unapred sasvim predodređeno niti linearno. Sve, pa i budućnost EU, ipak na kraju zavisi od ljudi, od ličnosti, političkih subjekata i njihovog delovanja, ciljeva, usredsređenosti i odlučnosti koje su opet, bar delimično posledica ljudske volje i individualnih mogućnosti, a drugim delom proizvod institucionalnog razvoja i širih okolnosti.

Ili kako je to rekao Žan Mone: *Ništa nije moguće bez ljudi, ništa ne traje bez institucija*.³²

Literatura

- Acheson, D., *Present at the Creation*, WW Northon and Co, New York, 1969.
- Bitsch, M.T., *Histoire de la construction europeenne de 1945 a nos jours*, Ed. Complexe, Bruxelles, 1996.
- Blase, B. R., *Aristide Birand et le projet de l'Union fédérale européenne*. Internet: <http://www.taurillon.org/>.
- Bžezinski, Z., *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica, 2001.
- Case, J., *Acheson, Secretary of State who created the American World*, Ed. Samuel and Schuster, New York, 1998.
- Davis, N., *Europe, A History*, Pimlico, Random House, London, 1996.
- Defarges, M., *Relations internationales, 1. Questions regionales*, 7^e ed, Points, Paris, 2009.
- Đurković, M., *Tamni koridori moći*, Ukronija, Beograd, 2013.
- Ferari, S., *Van Ajk, Geniji umetnosti*, Knjiga komerc, Beograd, 2012.
- Ginsberg, R.H., *Demistifying the EU, The enduring logic of regional integration*, Rowman Pub, Plymouth, 2007,
- Grosser, A., *Les Occidentaux, Les pays d Europe et les Etats Unis depuis la guerre*, Fayard, Paris, 1982.
- Horvath, B., *The Union after Lisbon, The Treaty reform of the EU*, HVG-ORAC, Budapest, 2010.
- Judt, T., *Postwar, A History of Europe since 1945*, Penguin Group Pub, London, 2005.
- Kahn, S., *Histoire de la construction de l'Europe depuis 1945*, PUF, Paris, 2011.
- Kisinger, H., *Diplomacy*, Simon and Schuster, New York, 1994.
- Kuljić, T., *Prevladavanje prošlosti, uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, HOLJP, Ogledi br. 3, Beograd, 2002, str. 15-16.

³² Jean Monnet, *Memoires*, op. cit., str. 441.

- Lopandić, D., Evrokriza i budućnost Evropske unije, *Međunarodna politika*, br. 1144, oktobar-decembar 2011.
- Lopandić, D., *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret, Beograd, 2011.
- Mandras, H., *L'Europe des Européens*, Gallimard, Folio, Paris, 1997.
- Mazower, M., *Governing the World, The History of an Idea*, Penguin Books, London, 2013.
- Mazower, M., *Hitler's Empire, Nazi rule in occupied Europe*, Penguin books, London, 2008.
- Milikić, R., Šest decenija od Haškog kongresa – velika očekivanja i nepotpuna ostvarenja – jugoslovenski doprinos“, *Međunarodna politika*, vol. 62, br. 1141, str. 61-78.
- Monnet, J., *Mémoires*, Fayard, Paris, 1976.
- Reau, E. De., *L'idée d'Europe au XX cicle*, Ed. Complexe, Bruxelles, 1994.
- Sidjanski, D., *L'avenir fédéraliste de l'Europe, La Communauté européenne, des origines au Traité de Maastricht*, PUF, Paris, 1992.
- Sutu, Ž.A., *Neizvestan savez, Istorija Evropske zajednice*, Clio, Beograd, 2001.
- Šmale, V., *Istorija evropske ideje*, Clio, Beograd, 2003.
- Vanku, M., Neuspeh ostvarenja plana o evropskoj federalnoj uniji Aristida Brijana, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 1998, br. 57, str. 175-184.

Duško LOPANDIĆ

HISTORICAL ROOTS OF EUROPEAN INTEGRATION

ABSTRACT

Previous attempts of European uniting were violnet. Rome, Frankish empire, Napoleon's empire were product of warrior spirit, based on the will of the warring fighter. European Community was different. It was creation of politicians, traders, bankers and lawyers, based on the ideas of free market, documents, commercial contracts, letters of credit, business freedom, and guarantees of business word.

The idea of European unification intensively developed at the beginning of the twentieth century through Briand's project of the European Union federal; Spinelli's Manifesto for a free and united Europe; the Federal Union of European nations; Churchill's idea of United States of Europe.

A concrete result of the formation of European Economic Community (later European Union) occurs after the second world war as the result of four factors: dramatic wartime destruction of European countries, efforts of France and Germany to find a post-war modus vivendi, pre-war ideological movements for European integration, and the beginning of American Cold War policy.

Key words: Europe, European Community, free market, European integration, European Union.